

УДК 911.3

Клімчук Б.П.

ОЦІНКА ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено суспільно-географічну оцінку комплексно-пропорційного розвитку Волинської області. Виявлено відповідність рівня використання природних ресурсів їх потенціалу. Визначено варіативність можливості використання основних видів ресурсів Волинської області.

Ключові слова: комплексно-пропорційний розвиток, Волинська область.

Дана общественно-географическая оценка комплексно-пропорционального развития Волынской области. Выявлено соответствие уровня использования природных ресурсов их потенциала. Определены вариативность возможности использования основных видов ресурсов Волынской области.

Ключевые слова: комплексно-пропорциональное развитие, Волынская область.

The social and geographical assessment of complex-proportional development of Volyn region was done. Matching the level of natural resources of their potential was found. variation possibilities of the main kinds of resources Volyn region was determined.

Key words: complex-proportional development, Volyn region.

Природно-географічні чинники розвитку Волинської області є винятково сприятливими для її комплексно-пропорційного розвитку.

Фактично регіон чудово забезпечений природними ресурсами, які доповнюють можливості їх різнопланового використання в інтересах жителів області. Існуючий рівень використання потенційних можливостей розвитку Волині, визначених її природно-географічним різноманіттям та багатством, є вкрай низьким.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Виявлення рівня використання та рівня забезпеченості природними ресурсами дозволяє виявити напрями підвищення комплексності розвитку Волинської області. Це дозволить розробити, обґрунтувати та впровадити стратегію її розвитку у майбутньому.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вітчизняна географічна наука традиційно значну увагу надає висвітленню питань із забезпечення комплексного розвитку території. Значимим є доробок таких вітчизняних вчених як Балабанов Г.В., Горленко І.Г., Заставецька О.В., Заставний Ф.Д., Корецький Л.М., Лісовський С.А., Нагірна В.П., Олійник Я.Б., Паламарчук М.М., Пістун М.Д., Пітюренко Ю.М., Сонько С.П., Топчієв О.Г., Шаблій О.Г. та ін. Зокрема ними ґрунтовно розкрито комплексний методологічний підхід у географічних дослідженнях, доведено функціональну цілісність процесу регіонального розвитку здійснено оцінку території як базису регіонального розвитку, запропоновано схеми суспільно-географічного районування України. Разом з тим, можна говорити про недостатність системних досліджень, присвячених вивченню природно-географічних чинників розвитку регіону із суспільно-географічних позицій.

Основна частина. Загалом природно-географічна сприятливість освоєння людиною території Волинської області визначається компактністю (коефіцієнт компактності території становить 0,39). Територія області рівнинна, їй притаманний теплий із достатнім рівнем опадів помірно-континентальний клімат, густа річкова мережа, поширення родючих чорноземів та збіднених дерново-підзолистих ґрунтів. Специфікою природи регіону є представлення ландшафтного різноманіття мішанолісових хвойно-широколистяних ландшафтів Поліського краю та широколистянолісових ландшафтів Волинської височенної області (1/4 території), поширення значних лісових масивів, заболочених земель та лук. Регіон винятково багатий на рекреаційні та екологічні ресурси.

Поверхня території області представляє собою слабко нахилену на північ рівнину. Найвища точка області має висоту 292 м над рівнем моря, найвища – 139 м, середня висота – 195 м. Орографічно територія Волинської області представлена Волинською рівниною та Волинською височиною.

Певні геолого-геоморфологічні особливості території Волинської області потребують обов'язкового врахування при здійсненні господарської діяльності. Легка розчинність широко поширених карбонатних порід, які часто залягають близько до денної поверхні сприяє виникненню її

просідання. Для території північної та північно-східної частини області характерним є перезволоження та заболочення місцевості внаслідок неглибокого залягання ґрунтових вод. Переважання на півдні області лесових порід несе загрозу розвитку водно ерозійних процесів. Загалом, за умови грамотного інженерно-геологічного супроводу системи природокористування рельєф області сприяє її ефективному господарському освоєнню.

Кліматичні умови Волинської області сприяють господарському освоєнню території. Вони не лімітують промисловий та інфраструктурний розвиток регіону та формують переваги для розвитку сільського господарства. Культивуванню значної кількості сільськогосподарських культур помірного кліматичного поясу у області сприяють достатня кількість опадів (650 – 800 мм на рік) та формування значних запасів вологи у ґрунті. Проведення меліоративних заходів на території поліської частини області визначено перезволоженням ґрунту у його межах.

Волинська область належить в Україні до добре забезпечених водними ресурсами. Вони представлені водами річок, озер, водосховищ, ставків та підземних вод. Водні запаси Волинської області формуються місцевим (1964 млн. м³ за рік) та транзитним (3820 млн. м³ за рік) річковим стоком. Регіон має один з найвищих у країні показник щодо рівня стоку на 1 км² території (97,2 тис. м³), що майже вдвічі перевершує середній показник по країні. Густота річкової сітки регіону переважає пересічний показник по країні вдвічі. Водокористування на Волині спрямоване на забезпечення у воді побутових потреб населення, водопостачання промислових і сільськогосподарських підприємств. Розвинута гідрографічна сітка сприяє розведенню риби та водоплавної птиці.

Загалом регіон характеризує порівняно високий рівень інтенсивності використання водних ресурсів у структурі ПРП, що дозволило В. Руденку визначати їх як другий за значенням ресурс регіону [1]. Загальна площа земель Волинської області становить 2014 тис. га, в тому числі сільськогосподарські угіддя займають 1051,4 тис. га або 52,2% усіх земель. У структурі сільськогосподарських угідь виділяють орні землі (674,3 тис. га, або 64,2% загальної площі сільгоспугідь), сінокоси зайнято (159,8 тис. га або 15,2%) та пасовища – 205,8 тис. га (20%). На земельні ресурси припадає 55,2 % ПРП регіону. Земельні ресурси Волинської області складають лише 2,1% земельних ресурсів України. Головний ресурс регіону концентрується переважно у південних районах, розташованих у зоні широколистяних лісів – Горохівському, Локачинському, Луцькому, Іваничівському та Рожищенському. На душу населення найкраще забезпечений земельними ресурсами Локачинський район, який у 6 разів за цим показником переважає Луцький район. Горохівський район більше ніж у двічі переважає Маневичький за часткою земельних ресурсів співвіднесених на одиницю площі. Пояснюється це визначальним впливом розміщення населення на показники абсолютної величини і густоти земельного потенціалу по районах області. Ще однією особливістю ПРП

Волинського регіону є провідне значення у його структурі лісових ресурсів. Волинська область багата на цінний природний ресурс, яким є ліс. Він є джерелом отримання деревини, грибів, ягід, лікарських трав тощо. Лісові масиви виконують водоохоронну, ґрунтозахисну, рекреаційну та інші функції. Площа лісових угідь регіону складає 697,3 тис. га (у тому числі вкрита лісовою рослинністю – 639,1 тис. га). Лісистість регіону складає 34,3%. 61,7% займають ліси державного значення.

Для Волинської області характерним є значна питома вага у загальному обсязі лісовивезення по Україні, високий показник інтенсивності лісоексплуатації. Ліси області у значній мірі перетворенні людиною – штучні насадження становлять понад 45% лісів з середнім віком насаджень понад 40 років. У поліських районах лісистість складає біля 45%, за їх межами 5%. Лісові масиви переважно концентруються у Маневицькому районі, де ліси займають 55,2 % площі території, Камінь-Каширському(40,9%) та інших поліських районах. У лісостанах переважають цінні деревні види – хвойні (сосна, ялина) та листяні (дуб, явір, ясен). Найбільш поширеними є хвойні породи, під якими зайнято 225,0 тис. га (60 %), друге місце займають м'яколистяні– 87,3 тис. га (24 %) (зокрема березняки займають 36,6 тис. га, осичники – 16 тис. га) та твердолистяні – 57,7 тис. га [2].

Загальний запас деревини області складає майже 51,2 млн. м³, щороку заготовляють близько 1 млн. м³ деревини. Приріст деревини становить 3,8 тис. м³ на рік. Найбільші запаси деревини зосереджено у Камінь-Каширському (4,5 млн. куб. м), Цуманському (4,1 млн. куб. м), Ківерцівському (3,3 млн. куб. м), Ратнівському (2,7 млн. куб. м) та Городоцькому (2,6 млн. куб. м).

За оцінкою В. Руденка вартість лісових ресурсів Волинської області становить 16,2% величини сумарного ПРП, що значно вище середнього по державні показника (4,2 %). Найбільшим лісовим ресурсом володіють Камінь-Каширський, Ківерцівський та Маневицький райони. У розрахунку на одного мешканця Камінь-Каширський район переважає Луцький у 38 разів [3].

У структурі мінерально-сировинних запасів Волинської області найбільш значимою є будівельна сировина. Величезні поклади крейди, вапняків, мергелів та іншої сировини мають сприятливе для видобутку з економічною та екологічною точкою зору залягання. Загальні запаси карбонатної сировини регіону становлять близько 30 млн. тон. Використання цих ресурсів є вкрай низьким – і складає близько 0,05 млн. т. Володіє область і достатніми для забезпечення власних потреб розвіданими запасами цементної сировини. І вони на сьогодні не задіяні для розвитку господарського комплексу регіону.

У абсолютному вимірі найкраще забезпеченими мінеральними ресурсами у Волинській області є Маневицький, Любомльський, Ковельський райони. Якщо у розрахунку на одиницю площі відмінність у рівні забезпеченості мінеральними ресурсами є невеликою (найкращий

показник у Маневицькому, Любомльському й Ковельському районі у восьмеро переважає найгірший – у Луцькому, Турійському й Луцькому), то у розрізі забезпечення мінеральними ресурсами населення різниця між районами є суттєвою – 32 разове перевищення над Любешівським, Турійським і Луцьким районами має у цьому показнику Маневицький район.

Таким чином, Волинська область, яка характеризується відносно низьким рівнем забезпечення мінерально-сировинними ресурсами з поміж регіонів України, володіє достатньо складним та значущим їх поєднанням, здатним бути основою для розвитку гармонійного, сучасного промислового комплексу. Потенційні можливості їх раціонального та комплексного використання дуже слабо використовуються на сучасному етапі розвитку регіону.

Ряд ресурсів які нині не використовуються, або використовуються як паливо, є водночас ціною хімічною сировиною, можуть використовуватись як мінеральне добриво, як бальнелогіна сировина та у інших напрямках. Ця обставина є ключовою для організації комплексного розвитку та більш повного використання природи з рисунку видно наскільки слабо в сучасних умовах у своєму розвитку базується Волинський регіон на власну мінерально-сировинну базу.

Між тим, хоча її важко назвати багатою, вона цілком достатня для позбавлення від залежності від імпорту енергоносіїв, палива, усталеної практики використання архаїчного палива – дров, торф'яних брикетів у побуті. Зрештою оптимізація напрямів використання основних видів мінеральних ресурсів спроможна кардинально підвищити їх значення у забезпеченні господарського розвитку краю.

Особливо значимою нам здається варіативність напрямів використання основних видів природних ресурсів регіону. Найбільш перспективні напрями виробничої діяльності у регіону – виробництво палива, хімічне виробництво, виробництво мінеральних добрив, будівельна справа тощо. Не достатньо вивченими залишаються рекреаційні ресурси, які відіграють все більше значення у забезпеченні комплексного розвитку регіону. Рекреаційні ресурси території формують специфічні поєднання компонентів та елементів природи, господарських систем, соціально-економічних умов здатних забезпечувати або сприяти забезпеченню задоволенню потреб людини у відновленні духовних і фізичних сил. Рекреаційному природокористуванню належить одна із провідних ролей у структурі забезпечення комплексного розвитку території. З одного боку воно скероване на досягнення гармонійного стану у системі взаємодії людини і природи, а з іншого здатне значно оптимізувати господарський розвиток як прибуткова сфера діяльності людини. В Україні загалом та у Волинському регіоні зокрема підвищується рівень зацікавленості щодо рекреаційної діяльності.

Волинська область має переваги у сфері реалізації рекреаційної діяльності стосовно як високого рівня збереження географічного

різноманіття: природної привабливості річок, озер, лісів, значні запаси бальнеологічних, флористичних та фауністичних ресурсів, ландшафтного різноманіття так і стосовно збереження пам'ятних місць історії давнього краю, які бережуть знання про культурно-історичні, мистецькі надбання Волині.

Найбільш популярними озерами для відпочинку у Волинській області є 22 озера Шацької групи. 9 з них придатні для розвитку рекреаційної діяльності – це, насамперед, Світязь, Пулемецьке, Луки. Значну рекреаційну цінність мають озера межиріччя Західного Бугу і Прип'яті (Турське, Оріхівське, Оріховець та інші), басейну р. Турії (Синове, Нечимне, Перевірське, Озерянське, Пересіка, Сомин та ін.). На них полюбують відпочивати у вихідні дні жителі Ковеля, Турійська та інших міст і сіл області.

Особливості формування рекреаційних систем регіону полягають у їх формуванні на основі лісових масивів, річкових та озерних систем, що формує винятково сприятливу для рекреаційної діяльності природну основу.

У регіоні розвивається санаторно-курортне господарства на основі експлуатації лікувально-торфових грязей (близько 2 млн. м³, Любомильський, Горохівський та Маневецький райони), сапропелів (близько 270 млн. т, озера Турське, Перемут, Синове, Луки та ін.) і мінеральних вод. Привабливість санаторіїв регіону посилюється сприятливими для життя та відновлення працездатності кліматичними умовами.

Бальнеологічні ресурси регіону на сьогодні використовуються недостатньо. Лікування може здійснюватись на основі застосування гідрокарбонатно-кальцієвих, гідрокарбонатно-натрієвих, хлоридно-кальцієвих (Маневицький, Ратнівський та Шацький райони) та радонових мінералізованих вод.

Волинь має складну, та різнобарвну багатовікову історію, яка відображена у сьогодення довершеним історико-культурним ландшафтом краю. Ключовими ядрами цього ландшафту є древні Володимир-Волинський (11 пам'яток архітектури національного значення), Луцьк (30), Камінь-Каширський (12), Любомиль (10), Любешів (4) та інші населені пункти краю. Загалом у регіоні нараховують близько 250 пам'яток архітектури національного значення (88% з яких пам'ятки містобудування і архітектури, інші – пам'ятки археології, пам'ятки історії, історико-культурні заповідники, пам'ятка монументального мистецтва). У цілому Волинь багата рекреаційними ресурсами, а туристично-рекреаційна діяльність у майбутньому може сприяти забезпеченню комплексного розвитку регіону із одночасним суттєвим соціально-економічним розвитком. Сумарний ПРП регіону значно нижчий середнього по Україні (майже вдвічі менший). У його структурі різко виділяються (як і загалом у країні) земельні ресурси. Виділяється Волинська область також в Україні значними водними, лісовими, рекреаційними та екологічними ресурсами.

Вагоме значення мають і мінерально-сировинні ресурси. Але їх частка у структурі ПРП регіону значно поступається частці відповідних ресурсів у ПРП країни загалом.

Такий склад ПРП визначає його просторову структуру. Найнижчим сумарним ПРП володіють території північного-сходу регіону, а найвищим – південні із найбільш родючими ґрунтами. Компенсується такий просторовий розподіл зворотнім зростанням (із півдня на північ) екологічних та рекреаційних ресурсів. Земельні ресурси виводять Горохівської (75,5% інтегрального ПРП), Луцький (75,2 %), Іваничівський (73,6 %) та Рожищенський (72,3 %) райони області у лідери щодо володіння сумарним ПРП. Але комплексному розвитку регіону сприяє те, що ряд районів має природну спрямованість до використання й інших видів ресурсів. Водні ресурси відіграють суттєву роль у формуванні передумов розвитку у Любешівському (26,5% сумарного ПРП), Камінь-Каширському (22,4 %), Ратнівському (22,3 %) і Маневицькому (21,9 %) районах. Найбільш низька питома вага водних ресурсів в інтегральному ПРП спостерігається в Луцькому районі (11,8 %). Унікальне значення у розвитку краю мають лісові ресурси, за значенням це другий вид у сумарному ПРП Камінь-Каширського, Ківерцівського, Любешівського, Любомльського, Маневицького районі. Загалом спеціалізація господарського розвитку регіону на 4/5 визначається саме земельними, водними та лісовими ресурсами.

На нашу думку, у майбутньому зростатиме рекреаційних та екологічних ресурсів краю. Особливо, важливо, що вони складають вагому частку у районах із нижчим середнього по області, і значно нижчим середнього річних по країні забезпечення найбільш значимими у нашій країні у структурі ПРП земельними та мінеральними ресурсами – Ківерцівський (15,1% інтегрального ПРП), Маневицький (11,2 %), Луцький (9,6 %), Камінь-Каширський (8,4 %), Любомльський і Шацький.

Одним із найбільш важливих для оцінки ПРП, як перед умови комплексного розвитку є його аналіз у розрахунку на одного мешканця. Рівень забезпеченості населення регіону сумарним ПРП значно нижчий, ніж по Україні в цілому, за рахунок низького рівня забезпечення мінеральними ресурсами (майже у 17 разів нижчий). За складовими ПРП він вищий загальних по країні у тричі щодо лісових, ресурсів та близький до середніх по країні щодо водних й земельних.

Горохівський, Луцький, Локачинський та Іваничівський райони мають вищий рівень забезпеченості земельними ресурсами на одиницю території не лише у Волинській області, але й у країні загалом, виділяються забезпеченістю земельними ресурсами з розрахунку на одиницю площі не тільки серед районів області, а й України. Дві треті районів мають вищий рівень забезпеченості лісовими та (або) водними. Ківерцівський, Любомльський та Маневицький району мають значно вищий середнього по країні потенціал рекреаційних ресурсів. За оцінкою

фахівців 56,3 % природних ресурсів регіону визначають можливість участі області в територіальному поділі праці.

Висновок. Проведене дослідження може бути основою для оптимізації природокористування у регіоні. Важливе його врахування також для розробки та впровадження стратегії суспільного розвитку Волинської області, Україні загалом та регіональної політики держави.

Використані джерела:

1. Руденко В. П. Вартісна оцінка природно-ресурсного потенціалу України в сучасних умовах суспільного розвитку / В. П. Руденко // Укр. геогр. журн. – 2009. – № 4. – С. 25 – 27.
2. Волинський ліс: мітки на скрижалях історії: – Режим доступу : http://volynlis.at.ua/news/volinskij_lis_mitki_na_skrizhaljakh_istoriji/2012-02-23-442;
3. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України / В. П. Руденко, В. Я. Вацеба, Т. В. Соловей ; Укр. ін-т дослідж. навколиш. середовища і ресурсів та ін. – Чернівці : Рута, 2001. – 267